

A MODERN FRANCZIAORSZÁG.

— Első közlemény. —

A párisi nagy világkiállítás nagy és magasztos szavak kíséretében megnyílt és a legközelebbi hónapok folyamán magához fogja vonzani az egész földkerekség művelt elemeit, hogy bemutassa nekik az emberi szellemnek a tizenkilencedik század folyamán megtett óriási haladását. A kiállítás nem csupán nagy mulatóhely vagy vásár, nem csupán a *globe-trotterek* és turistáké ez idei találkozóhelye lesz, hanem egyúttal szigorú ítélőszék is, a mely előtt sorra meg fog jelenni minden nép, hogy számot adjon arról, mennyit tett az emberi haladás érdekében. Az egész világ ítélete fogja ez alkalommal évekre kihatólag megállapítani azon érdemeknek súlyát, a melyeket maguknak az egyes nemzetek az emberi gondolat előbbrevitelében szereztek. Jaj annak a népnek, mely a bírálatot nem állja ki.

Nem véletlen műve, hogy ezt a kiállítást francia földön, a francia fővárosban rendezték, annak az országnak fővárosában, a melyről egy lelkes fia joggal azt mondhatta, hogy mindig a művelődés élén halad: la France marche toujours à la tête de la civilisation. Nincs nép, mely a most letűnő század folyamán többet tett volna az emberi haladásért, mint Franciaország, akár a politikai, akár a gazdasági, akár a művészeti eszmék fejlődésére gondolunk. Az újkori nagy eszmeáramlatok majdnem kizárólag itt keletkeztek, a nagy népmozgalmak innen indultak hódító körútjukra és a XIX. század államférfiai lassanként hozzászórtak ahhoz, hogy úgy tekintsenek Franciaországra, mint valami igen érzékeny iránytűre, a melyen mindig pontosan meg lehet állapítani, hogy mily irányt fognak venni Európa politikai törekvései a legközelebbi jövőben. Mert ha a régi Ausztriáról azt mondhatták, hogy ez az ország mindig vagy egy eszmével vagy egy esztendővel mögötte maradt a többi országoknak, úgy Franciaországról bátran elmondhatjuk,

hogy ez vagy egy eszmével vagy egy esztendővel megelőz minden európai államot. Mi kényelmesen melegsünk ama tűz mellett, melyet jórésben Franciaország gyújtott meg számunkra, nem törődve azzal, hogy az, a ki a tüzet meggyújtotta, olykor-olykor megégette kezét mellette. Olyannak tűnik fel a francia nép, mint egy orvos, ki saját testén próbálja ki azon szerek hatását, a melyekkel a világon létező rosszat csökkenteni akarja és a melyekről még nem tudja, hogy azok mérgek-e vagy orvosságok. Ha ennek következtében Franciaországon gyakran visszataszító politikai betegségek tüneteit véljük észlelhetni, nem szabad fölötte túlszigorúan ítélkeznünk: Franciaország nagy marad még tévedéseiben is.

A ki valamely ország fejlődését annál eszményibbnek tartja, minél szebben jut kifejezésre benne a haladás folytonossága, az úgy fogja találni, hogy Franciaország ez eszménytől nagyon távol áll. Franciaország ugrásokban fejlődik, nyugtalanul változtatja céljait, ma lelkesedik valamiért, mit holnap sárba ránt és sem lelkesedésében, sem gyűlöletében nem ismer határt. Phantasiája nagyobb, mint józan ítélőképessége s ezért könnyen ragadtatja el magát sokszor teljesen üres phrasisok által a legnagyobb túlzásokra. Ennek oka nagy részben kétségtelenül a francia nép impulsiv, nyugtalan természetében rejlik, de vannak e jelenségnek talán némi tárgyi okai is. *Lanessan*, az indochinai gyarmatok volt kormányzója, a demokratikus köztársaságról szóló pár évvel ezelőtt megjelent könyvében e jelenség okait abban találja, hogy a köztársaság a francia nép turbulens természete következtében Franciaországban sokkal előbb született meg, mielőtt még a nép nagy tömege képes lett volna intézményeivel bánni és szellemét átérteni. Ez vonta maga után azt, hogy a francia nép amaz önrendelkezési jogot, melyet magának a nagy forradalom idejében oly véres áldozatokkal vívott ki, csak arra használta fel, hogy a hatalmat felváltva vagy valamely diktátornak, vagy valamely oligarchiának kezébe szolgáltassa ki, a kiknek ismét érdekükben állt a közszabadságokat lehetőleg megszorítani. Csak most, a harmadik köztársaság idejében, észlelhető e tekintetben jelentékeny haladás. A francia nép kezdi átérteni a köztársaság szellemét és intézményeit. Tanult tapasztalataiból. Azóta halad a demokratia felé, nagykorúvá válás tudatára jött erőinek, de még mindig akadályokat talál útjában, monarchikus intézményeket vagy ilyenek maradványait.

nyait. A legközelebbi jövő feladata lesz ez akadályoknak végleges elhárítása és a demokratikus köztársaság újjászervezése.

Fejtetéseink során talán sikerülni fog e fejlődési folyamatra bővebb világot vetni. Annyi bizonyos, hogy a francia állam mai szervezetében sok különös ellenmondást találunk, mely a gyakorlati életben számos inconvenientiát von maga után és a mindennapi politikai életben is igen élénken érezhető. Ez mondatta pár évvel ezelőtt Jules Roche-al, hogy »mi francziák vagyunk a legrosszabbul kormányzott ország a világon« és Jules Lemaitre-el, hogy »harmincz év óta kétes élvezet francziának lenni«. Az ország szervezetében mutatkozó ellenmondások és anomáliák azonban megtalálják természetes magyarázatukat amaz egészen sajátos fejlődésben, a melyen Franciaország a harmadik köztársaság megalapítása óta átment. Nem szabad elfelednünk, hogy Franciaország ma oly köztársasági szervezettel bír, a melyet neki kénytelenül-kelletlenül egy monarchista tradícióktól áthatott többség adott, hogy ezt a szervezetet annak idején mindenki ideiglenesnek tartotta — még maga megalkotója is — és senki sem hitte volna, hogy daczára ennek maradandóbb lesz mindazon »örök időknek« szóló alkotmányoknál, a melyekkel Franciaország az idők folyamán ismételtlen bírt. Mielőtt azonban Franciaország ez idő szerinti közállapotainak ismertetésére térnénk, feltétlenül szükséges és érdemes lesz egy tekintetet vetni a harmadik köztársaság történeti fejlődésére, hogy megismerkedjünk azokkal az eszmékkel, irányokkal, törekvésekkel és külső körülményekkel, a melyek a köztársasági intézményeknek megadták mai formájukat.

I.

A második császárság bukása hihetetlenül gyorsan és csendesen ment végbe. Mihelyt a sedani katastrópháról szóló hírek Parisba érkeztek, mindenki tudta, hogy a császárság sorsa meg van pecsételve. A képviselőházban, a melynek hatalmas nagy többsége III. Napoleon személyes híveiből állt, néma csendben, ellenmondás nélkül fogadták el Jules Favre indítványát, mely III. Napóleont trónvesztesnek jelentette ki. A midőn Gambetta a szajnai praefectust meglátogatta, hogy tőle hivatalát átvegye, ez ezekkel a szavakkal fogadta őt: »Vártam Önt«. E két szó megadja 1870. szeptember 4-ének egész psychológiáját. Mindenki tudta, hogy a császárságnak vége van, mindenki ezt várta. A császárság nem töröltetett el, — mondja e kor

egy történetírója, — egyszerűen megszűnt. Megszűnését nem kísérték a gyűlölet kitörései, de a köztársaságot sem üdvözölte a nép enthusiasmus.

Az enthusiasmus egyelőre nem is lett volna helyén. A sedani catastropha nyomasztólag hatott a kedélyekre, német csapatok occupálták Franciaország egy részét, a háború tovább folyt a francziákra nézve igen kedvezőtlen körülmények között, békére még gondolni sem lehetett. Ily körülmények közt csak ideiglenes kormányt szerveztek, melynek feladatául a nemzeti védelmet tekintették (gouvernement de la defense nationale) s ennek megalkotásánál nézetekre, elvekre nem tekintettek. »Anonym« kormányt akartak és ezt meg is alkották. A tizenkét ember, kik a defense nationale kormányát képezték, tényleg folytatták a háborút addig, míg Franciaország ismét elmondhatta: tout est perdu, hors l'honneur.

Eljött a béke s vele eljött az ideje annak, hogy Franciaország szervezetét állandóbb alapokra fektessék. Az első feladat volt, oly embert találni, a kinek elég tekintélye legyen ahhoz, hogy az ország ügyeit vezesse addig, a míg az ország nyugodtan el fogja határozhatni, hogy milyen kormány alatt akar élni. Nagy emberekben nem volt hiány. A defense nationale tagjai között ott volt *Gambetta*, de ő akkor még teljesen kiforratlan volt. Jules *Favre*-ra gondolni sem lehetett, mert ő egész népszerűségét és jövőjét áldozatul adta hazájának, a midőn a frankfurti szerződés alá írta nevét. Ott volt Jules *Ferry*, de ő aránylag új ember volt, a kiről akkor még kevesen sejtették, hogy a harmadik köztársaság legnagyobb miniszterévé fog válni. III. Napoleon korából is pár nagymúltú ember állt rendelkezésre, de ezek mint a bukott régime támogatói, mintegy compromittálva voltak. Egyetlen egy férfiú létezett, kit fényes politikai múlt mellett a letűnt rendszerért sem terhelt semmi felelősség, *Thiers*, s ő reá hárult úgyszólván a körülmények kényszerűségénél fogva az a feladat, hogy Franciaország kormányának gyeplőit kezébe vegye. Igaz, hogy *Thiers* conservatív államférfiú volt és monarchikus tradíióktól volt áthatva, de hisz ilyen volt a nemzetgyűlés nagy többsége is. Különben az elvekre és nézetekre nem igen gondoltak. Még a választásokat is politikai programok és jelszavak nélkül ejtették meg. »Azt a kérdést, hogy köztársaság-e vagy monarchia, majd eldöntjük később, — írja *Prévost Paradol*, — most az a jó honpolgár, kit sem a köztársaság, sem a monarchia szó sem meg nem

részegít, sem fel nem háborít.« »Végezzünk szerényen és egyszerűen hasznos dolgokat, — írja egy más publicista, — egyítsük erőinket katonai reorganisatiónkra, belső szervezetünk újjáalkotására és közoktatásunk reformjára, — úgy majd nagy dolgokat is fogunk végezhetni, ha ennek ideje eljött.«

A communista zavargások, a melyek 1871 tavaszán Parisban egy negyedéven át annyi rémületet terjesztettek, hozzájárultak ahhoz, hogy az egész nemzet szilárdan Thiers körül csoportosuljon, de egyúttal sokáig megakadályozták Franciaország végleges szervezetének megállapítását is. Csak 1871. augusztus utolsó napján ruházta a nemzetgyűlés Thiersre forma szerint az elnöki nevet, egyelőre három évre való érvénnyel. A köztársaságnak ezzel legalább egy szilárd pontja volt. De már ez az első lépés rendezettebb viszonyok felé is megadta a különböző pártoknak a jelszót a mozgolódásra s csirájában hamar kifejlődött az a pártcsoporthozulás, mely nagyjában egész mostanig fennmaradt. Azok mellett, kik őszintén a szenvedélyeket fölizzató kérdések kerülését óhajtották két intranszigen irány fejlődött ki. A jobboldal készen tartogatott egy legitimista királyságot, mely valamivel később talán létre is jött volna, ha Chambord gróf, a praetendens, kinek V. Henrik név alatt a trónt el kellett volna foglalnia, hajlandó lett volna a francia nemzetnek azt a kis concessiót megtenni, hogy a lilium-fehér Bourbon-lobogó helyett a tricolor zászlót fogadja el jelvényül. Chambord gróf e tekintetben scrupulosusabb volt, mint hasonnevű elődje, a kinek »Paris fölért egy misével« s ez álláspontján híveinek érdekében tett kísérletei a legkedvezőbb időpontban hajótörést szenvedtek. A mint a legitimisták a klerikális elemekre támaszkodtak, úgy a bonapartisták a hadsereggel kaczerkoddak. A két monarchista párt hatalmas volt s bizton néztek a jövő elébe, annál inkább, mivel akkor még a nagy középpártról és magáról Thiersről is feltételezték, hogy csak a monarchia helyreállításának akarják útját egyengetni. A balszárnyat néhány radicalis alkotta, kik azonnal, minden átmenet nélkül egy a szélsőségig demokrata köztársaságot szerettek volna megeremteni. A jobb-, közép- és balpárt azóta sokszorosan differentiálódott, alapjában véve azonban még ma is ugyanezt a pártalakulást találjuk meg Franciaországban.

A politikai életben már akkor is számtalan nehézség merült fel. Ezek nagy részben amaz egészen különös helyzetre voltak visszavezethetők, melyet Thiers az államszervezetben elfoglalt

s mely hasonlított egy miniszterelnök helyzetéhez, ki egyszerűs mind az államfői functiókat is gyakorolja. Majdnem két évig húzódtak már az alkotmány megállapítására vonatkozó előkészületek és a munka még mindig nem haladt. Végre Thiers 1872. november 11-ére egy döntő sessoria hívta össze a nemzetgyűlést. »Franciaország nem akar folytonos riadalmak közt élni,« — mondja az ez alkalommal kiadott manifestumában s egyúttal megjelöli azt az alap gondolatot is, a melyet Franciaország új szervezetében keresztül akart vitetni, kijelentvén, hogy a köztársaság vagy conservatív lesz, vagy egyáltalában nem lesz: La république sera conservatrice ou eile ne sera pas. Thiersnek álláspontja nagyjában győzött, habár csekély többséggel, állása azonban mindjobban megingott. Az ülés szak folyamán meg ejtett választások a balpártot erősítették, mi egyfelől nehezítette a kormány álláspontját, másfelől megijesztette és tömörülésre bírta a jobbpártot is. Ily körülmények közt Thiers csekély többsége csakhamar kisebbséggé vált, a középpártnak köztársaság-ellenes szelleme mindjobban kifejezésre jutott, végül Thiers, ki ebben az időben már őszinte híve volt Franciaország köztársasági szervezetének, kénytelen volt helyét elhagyni.

A nemzetgyűlés *Mac Mahon* maréchal-t ültette az elnöki székre. *Mac Mahon*nak az a feladata lett volna, hogy a radikális és demokrata eszmék haladását megakadályozza és feltartóztassa Franciaországot ama lejtőn, a mely a többség véleménye szerint az anarchiához vezetett. Hogy neki erre időt adjanak, elnöki tisztének tartamát hét évben szabták meg s azután ismét az alkotmánytervezetekkel foglalkoztak. Végre 1875. február 25-én az új alkotmány készen volt. A nemzetgyűlés összes mérsékeltbb elemei, Gambettától kezdve egészen a »hercegek pártjá«-ig, megszavazták az alkotmányt, világos tehát, hogy ez nem lehetett más, mint compromissum. A köztársaságba átvették majdnem ugyanazokat a garantialis intézményeket, a melyek a császárság korában ismeretesek voltak és az elnököt bármely pillanatban királylyal helyettesíthették volna, a nélkül, hogy szükségessé vált volna az alkotmányban csak egyetlen szakaszt is megváltoztatni. Ha nevetségesnek tartotta valaki azt a badeni polgárt, ki egy kis német forradalmacska alkalmával felkiáltott: »Es lebe die Republik mit dem Grossherzog an der Spitze«, — úgy most itt az ellenkező, de hasonlóan visszás jelenségnek lehetett tanuja, — királyságot láthatott király nélkül. De Franciaország boldogult ez alkotmánnyal és utóvégre ez a földolog.

A választások nagyban és egészben igazat adtak az alkotmány megteremtőinek. A senator-választásoknál a mérsékeltek győztek, bár határozottan republikánus többség még nem került a senatusba. A képviselőválasztások az ország ezen verdiktjét még jobban kifejezésre juttatták: 4,028.153 szavazat esett köztársasági és 3,202.335 monarchista jelöltekre. Az egyes pártok különben számtalan csoportra oszoltak, a melyeknek mindegyike a maga feje szerint akart haladni s apró zsörtölődések és czivódások foglalták el az ország idejét: Franciaország már akkor is, mint azóta oly gyakran, egy nyugodt ország benyomását tette, melynek rendkívül nyugtalan képviselői vannak.

Egy ministerválság Jules Simont hozta a miniszerelnöki székbe. Őszintén szabadelvű férfiú volt, bár a vakmerő újtókhoz nem tartozott, hazafisága és képességei kétségbevonhatlanok voltak, de a jobboldal mégis igen bizalmatlan volt vele szemben és osztozkodott ez érzésben némileg az elnök is. Véletlenül ép az ő miniszerelnökege alatt klerikális üzelmek tűntek fel, s ezeket Gambetta a képviselőházban is szóvá tette egy híres beszédében, a melyben a klerikalismust tüntette fel a szabadelvű Franciaország legnagyobb ellenségének. A kormány igen mérsékelt álláspontot foglalt el, de a jobbpárt még ettől is félt. 1878. május 16-án Mac Mahon hirtelenül elbocsátotta a miniszeriumot, helyébe egy Broglie herczeg vezetése alatt álló monarchista kabinet lépett, mely a képviselőháznak e cynikus szavakkal mutatkozott be: »Tudjuk, hogy mi nem bírjuk a ti bizalmatokat, de ti sem bírjátok a mienket.« Mac Mahon a senatus előzetes hozzájárulásával feloszlatta a képviselőházat és új választásokat rendelt el. Ha ez nem volt államcsíny, legalább is átkozottul hasonlított hozzá. Mac Mahon ugyan hangsúlyozta ragaszkodását a köztársasághoz és sokkal loyálisabb és egyenesebb ember volt, semhogy adott szavát megszeghette volna, így tehát valószínű, hogy ő a klerikalismus elleni küzdelmet akkor, — a »Kulturkampf« légrében — tényleg veszélyesnek tartotta Franciaországra nézve, de az is kétségtelen, hogy környezetében, sokan alkalmasnak vélték az időt egy új restaurációra. Bármint volt is a dolog, a csíny nem sikerült. Daczára a legnagyobb pressiónak 320 köztársasági és csak 210 monarchista jött be a képviselőházba. A Broglie-cabinet feladta a játszmát és egy átmeneti kabinet után Dufaure ismét nyílt köztársasági érzelmű miniszeriumot alakított. Ezzel a politikai viszonyok visszatértek rendes medrükbe és hogy az ország ezzel meg volt elégedve,

azt bizonyítják az 1879. január 5-én fogatosított senator-választások, melyek a mérsékelt köztársasági pártot a senatusban is győzelemre juttatták és a kabinetnek körülbelül 60 szavazatnyi többséget biztosítottak.

A conservatív pártnak ez eredménytelen államcsínyére erős visszahatás következett be, A köztársaságiak nagy része határozottan antiklerikális politikát és radikális reformokat követelt s ha a kormány mérsékelt álláspontot is foglalt el, Mac Mahon mégsem érezte magát jól az új légkörben. 1879. január 30-án lemondott s pár órával később Jules Grévy-t választották a francia köztársaság elnökévé. 670 szavazat közül 563 reá esett. Ezzel véget ért a harmadik köztársaság fejlődésének második phasisa, a melyből a köztársaság megerősödve került ki és Gambetta azonnal megadta az új korszaknak jelszavát, a midőn kijelentette: »a veszélyek kora véget ért, most kezdődik a nehézségek kora... Eljött az ideje annak, hogy megállapítsuk, mi van megérve, mi sürgős, mivel várhatunk, mit kell kerülnünk s mit kell határozottan elítélnünk.«

A körülmények a munkára kedvezőek voltak. A kormány élére Jules *Ferry* került, a modern Franciaország legnagyobb államférfiainak egyike s az ország 454 köztársasági képviselőt küldött a képviselőházba politikájának támogatására. Külpolitikai események némileg elterelték ugyan a figyelmet a belpolitikai reformoktól, de ezekre is jutott idő. Az izgató kalandok után a francia nemzet szemelláthatólag felocsúdott a komoly munkában. Az általános várakozás különösen *Gambetta* felé fordult, ő benne látták az újjászületett Franciaország leghatalmasabb egyéniségét. A mikor 1881. november 14-én Gambetta kormányalakításra vállalkozott, ministeriumát eleve elkeresztelték a »nagy ministeriumnak«. A legnagyobb csodálkozással látta ily körülmények között mindenki, hogy a képviselőház már két hónappal később, 1882. január 26-án megbuktatta Gambettát. Erős, compromissumra képtelen egyénisége, nem felelt meg azoknak a fogalmaknak, a melyeket a francziák a parlamentarismusról alkottak maguknak. Nekik sima ember kellett, a ki a különböző pártcsoportok fölött egy equilibrista művészetével fenn tudja magát tartani, s Gambetta nem ilyen ember volt. Szerették, dicsőítették, képviselőházi beszédeire hallgattak, mintha isteni megnyilatkozások lettek volna, de mint kormányelnök kényelmetlen volt. Gambetta nem is lett többé minister, 1882. végén elragadta a halál.

Gambetta után egymásután következtek az új kabinetek Freycinet, Duclerc, Fallières próbálkoztak meg azzal a feladattal, hogy oly kormányokat alkossanak, melyek mindig oda mennek, a honnét a parlamentben a szél fúj. A képviselőháznak ez sem tetszett. Végre a kormány gyepői ismét Jules *Ferry* kezébe kerültek és hosszabb ideig maradtak nála, mint bármely elődjénél, úgy, hogy ministeriumát a »hosszú ministeriumnak«, le long ministère-nek nevezték.

Jules *Ferry* erős egyéni jelleget adott kormányának, akár csak Gambetta, de több államférfias nyugodtsággal, mérséklettel vezette a kormányt és ott, hol erre szükség volt, engedni is tudott. Ő maga mondta egy beszédjében: le gouvernement doit être un fanal, qui éclaire et guide et non une sorte de crépuscule, ou viennent se fondre toutes les opinions (a kormánynak világítótoronynak kell lennie, mely megvilágít és vezet, nem pedig valami szürkületnek, a melyben az összes nézetek egymásba olvadnak). Egyházpolitikai és közoktatásügyi téren igen sokat tett, mint még látni fogjuk; ő alapította meg Franciaország gyarmati politikáját, mely a francia nép előtt új perspectivát nyitott meg és némileg elterelte figyelmét a revanche gondolatától, sőt saját külpolitikája is volt, a melynek merész, de szép alapgondolatát a Németországgal való kibékülés képezte. Az ő cabinetje érdemelte meg igazán a »nagy ministerium« nevét, — a harmadik köztársaságnak soha erősebb ministeriuma nem volt. *Ferry* határozottan a középpártokra támaszkodott, különösen mióta a radikálisok izgatásaira XII. Alfonz spanyol király, kit a német császár egy elsassi német ezred tulajdonosává nevezett ki s ki közvetlenül azután Párisba érkezett, a francia fővárosban insultusoknak volt kitéve. Az alkotmányrevisióra irányuló óhajoknak eleget tett, de a revisio pár kevésbé lényeges pontra szorítkozott, úgy hogy ezentúl a mérsékelték és a radikálisok főleg abban különböztek egymástól, hogy az utóbbiak az alkotmány revisióját megtartották programjukban, amazok nem. Az 1885. január 25-én megejtett senatorválasztások még *Ferry* programjának győzelmével végződtek, de a parlamentben ekkor már igen sok volt az ellensége. Mikor a *Ferry* által kezdeményezett tonkingi expeditióról kedvezőtlen hírek érkeztek, a melyeknek jelentősége túlzott színekben lett odaállítva, *Ferry*t 306 szóval 149 ellen végleg elejtették. Óriási bukás volt ez, a melyből *Ferry* nem ocsúdott többé fel. Ő volt sokáig a legnépszerűtlenebb egyén Franciaországban és csak két-három héttel halála előtt vetett véget a francia nép e kegyet-

len ostracismusnak, a midőn a francia senatus Ferry-t elnökévé választotta. A történelem, igazságosabb lesz, de a legszebb emléket saját érdemeivel biztosította magának, a melyeket egy tisztelője — Coubertin — e szavakban foglalt össze: il a restauré l'idée du gouvernement parlementaire et l'a affermie; il a détourné l'activité et l'attention nationale vers les colonies et eréé une France extérieure, enfin il a fait de Instruction et de l'éducation les fortes assises de la République.«

Ferry bukásával véget ért a harmadik köztársaság fejlődésének harmadik phasisa és ismét válságosabb idők jöttek.

Az 1885. év óta lefolyt eseményeknek három esemény adja meg physiognomiáját és e három esemény szerint három phasist találunk a francia köztársaság történetében. Ez a három esemény a Boulanger-ügy, — a melybe beleszövődik a Wilson-féle botrány is, — a Panama-botrány és a Dreyfus-ügy. Ezek nyomták rá bélyegüket arra a korra, a melyről szólunk, és ha az egyháznak kibékülése a köztársasággal és a francia-orosz barátság megalapítása határozottan nagyobb jelentőséggel is bírtak, mégis ez a három episod képezi az eseményeknek mintegy gyűpontját. Nem történetet írunk és ezért ez episodoknak csak egyes jellemző vonásait fogjuk kiemelni, de, mielőtt erre rátérnénk, egy pillantást kell vetnünk Franciaország politikai állapotaira az 1885-től Boulanger fellépéséig terjedő időszakban.

A köztársaság jövője ez időben Franciaország nem egy barátjában aggodalmakat okozhatott. Ferry után senkinek sem volt elég befolyása arra, hogy egy erős többséget együtt tartson, így rákerült a sor az u. n. concentratiós kabinetekre, a melyek alatt az ország a legkülönbözőbb irányok között ingadozott ide-oda és a melyek a bennük rejlő ellentéteknél fogva természet-szerűleg nem voltak képesek csak egyetlen kérdés megoldását is foganatba venni. A köztársasági pártok zilált állapota kitűnt már Ferry utódja, *Brisson* korában. Brissonnak, ki a radikálisok felé hajolt, a nélkül, hogy extravagantiáiban osztozkodott volna, választásokat kellett vezetnie. A választások első ízben mentek végbe a lajstrom-rendszer szerint, a melyről senki sem tudta, hogy miként fog működni, daczára annak azonban, a köztársaság hívei apró csoportokban bocsátottak ki manifestumokat és választási programokat, a jelöltek száma rengeteg nagy volt a választók pedig teljesen tájékozatlanok maradtak. Nagyon gondosan vizsgálva a különböző programokat, körülbelül a követ-

kező pártárnyalatokat különböztethetjük meg, a melyek még ma is fennállanak, ha két-három árnyalattal talán ki is bővültek.

A jobb oldal, mely nyíltan »reactionariusnak« nevezte magát, apró csoportokra volt szaggatva. Voltak köztük legitimisták, kik a párisi gróf, mint a Bourbon-ház képviselője körül csoportosultak és monarchisták, kik az orleansi háznak, Lajos Fülöp utódainak, akarták juttatni a trónt. Voltak közöttük bonapartisták, kik Viktor herceget és bonapartisták, kik Jerome herceget akarták trónra ültetni. Voltak végül közöttük kalandorok, kik mindenek fölött változást, forradalmat óhajtottak s a kik később a boulangisták és még később a nationalisták legnagyobb contingensét alkották. Mindé csoportok a választási harcban egyesültek egy bizonytalan szavakba foglalt program mellett, melynek alap gondolata volt: »feltartóztatni Franciaországot ama lejtőn, mely a romlás és anarchismus felé vezet«, vagyis köznap nyelven: a köztársaságot megbuktatni.

A jobb közép akkor még nem létezett, ez több eredménytelen kísérlet után csak a 90-es években jött létre azokból az elemekből, kik conservatív elveik fentartása mellett nyíltan csatlakoztak a köztársasághoz. A míg e párt hiányzott, a reactionariusok és köztársaságiak között semmi átmenet nem volt. A köztársaság híveinek legconservativebb csoportját egy kis fractio képezte, a melynek lelke sokáig Léon Say volt s a melynek tagjairól el lehetett mondani, »non numerantur, sed ponderantur.« Ez az a csoport volt, melynek elveit a »Journal des Débats« képviselte. A köztársaságiak zömét az ú. n. opportunisták alkották, kik több árnyalatra oszoltak és rendesen együtt működtek a balközéppel. Valamivel előrehaladottab liberalismust képviselt az alliance republicaine, melynek tagjaihoz tartozott Passy, Brisson, Lockroy, Ranc és Spuller. Még messzebb mentek programjukban a radicalisok, kik »az általános szavazati jog feltétlen souverainitását« és munkás-törvényeket követeltek. Végül a radicalis socialisták követelték a senatus, a köztársasági elnökség és a ministerium eltörlését, az állandó hadsereg megszüntetését, az örökjog megszorítását, a teljes községi autonómiát stb. A politikai világ legszélsőbb fractióját alkották a forradalmi socialisták, a kik egyes vezérek szerint ismét különböző csoportokra szakadnak (guesdisták, allemanisták, blanquisták, possibilisták stb.)

Ily zilált pártviszonyok mellett nehéz volt a választás az egyes jelöltek között. A nép nem tudta, kit válasszon és az új szavazási rendszerre való tekintettel azt sem tudta, hogy hogyan válasszon. Október negyedikén megtörténtek a választások és meglepetéssel végződtek, a mennyiben 176 reactionariussal szemben csak 127 republicanus jutott a házba. 269 mandátum sorsát pótválasztáson kellett eldönteni. Ez az eredmény megijesztette a köztársasági pártokat. Az október 18-iki pótválasztásokig szervezkedtek, még pedig sikerrel, mert ezúttal 244 köztársasági jelölt jött be a házba 25 reactionariussal szemben. A végleges eredmény az volt, hogy a jobboldali ellenzék 65 bonapartistából, 73 legitimistából és 64 bizonytalan árnyalatokhoz tartozó reactionariusból, a baloldal pedig 107 radicalisból és 275 republicanusból állt, kik közül legalább 75 a radicalismus felé hajlott. A képviselőház különben teljesen fejtelten működött, azzal kezdte munkásságát, hogy Tonkingot végleg fel akarta adni és csak négy szónyi többséggel szavaztak meg a Tonkingnak szánt hiteleket. Erős többség híján úgy Brisson, mint Freycinet és Goblet kormányai ama sajátságos ingadozó equilibrista-politikát folytatták, mely Franciaországra nézve annyira jellemző.

Ekkor vette kezdetét az első ama három episod közül, a mely Franciaország legújabb történetét alkotja, — a *Boulangerepisod*. Boulanger tábornok hadügyminister volt már Freycinet alatt s tőle átvette őt Goblet is. A tábornok úr — úgy látszott — igen kereste a feltűnést, kaczerkodott a francia népnek revanche-ra vágyó elemeivel és sok szóbeszédre adott alkalmat, úgy, hogy a külföld figyelmét is magára vonta. Amaz óhaj, hogy Boulanger hadügyministerségéből mielőbb eltávolíttassék, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1887. május 17-én Goblet kormányát elejtették. Rouvier alakított új cabinetet csupa mérsékelt elemekből és Boulanger nélkül. De Boulanger népszerű volt és ki is használta népszerűségét, zajos ovatiókban részesíttette magát, néhány lap fennen dicsőítette, mindazok a kalandor-elemek, a melyekben Franciaországban sohasem volt hiány, csatlakoztak hozzá: szóval, mindenki hajlandó volt benne a jövő emberét látni.

Ez a hit annál könnyebben beválhatott volna, mert egy más incidens is hozzájárult a köztársaság zavarainak fokozásához. Véletlenül köztudomásra jutott, hogy a köztársasági elnök veje, Wilson, valóságos kereskedést űzött a becsületrend jelvényeivel. A leleplezések mind nagyobb mérveket öltöttek, par-

lamentum vizsgáló bizottságot küldtek ki az ügy megvizsgálására és beleszólt a törvényszék is. Ez a botrány szükségszerűen visszahatott magára Grévyre is. Bár nagyon kedvetlenül és csak hosszas ingadozások után, de mégis rászánta magát arra, hogy helyét elhagyja. Ferry, Floquet, Freycinet, Brisson és Carnot voltak a jelöltek a köztársaság elnöki székére. Az első szavazás nem vezetett eredményre, a másik szavazásnál Carnot, kinek külön pártja nem volt és ki a jelöltek között csak mint *outsider* szerepelt, 616 szavazatot egyesített magán s ezzel meg volt választva a köztársaság elnökének. Szerény, correct és nem közönséges ember volt, kinek hazafisága minden kételyen felül állt s ki ama »köztársasági aristokrátiához« tartozott, a mely még demokrata népeknél is keletkezni szokott, mert az emberek szeretik átruházni a nagy embereik iránt érzett hálát azok utódaira is.

A Wilson-ügy ezzel — legalább a politika szempontjából — be volt fejezve, de annál kényelmetlenebb dimenziókat öltött a Boulanger-ügy. Az ülészak folyamán megejtett választásoknál az ország legkülönbözőbb részeiben ismételtén Boulangert választották meg. Pártja nőtt, lapot alapítottak érdekében és oly szenvedélyesen izgattak mellette, a mint csak Franciaországban tudnak izgatni. Ekkor azt kezdték beszélni, hogy Boulanger, ki abban az időben egy hadtest parancsnoka volt Clermont-Ferrandban, három ízben engedély nélkül elhagyta állását és álruhában Párisban időzött. Mikor e hírek valóknak bizonyultak, a kormány Boulangert disponibilitásba helyezte és egy katonai bíróság kimondta, hogy Boulanger megérdemli a hivatalból való nyugdíjaztatást. Boulanger erre 1888. február havában visszatért Párisba és nyílt agitatót fejtett ki saját személye érdekében. Az ország több részében nagy többséggel képviselőnek választották, sőt 1889. január 27-én igen szenvedélyes választási küzdelem után 244.149 szóval 162.419 ellen elhódított egy párisi kerületet is. Ez a siker hozzájárult a nemrég megalakított Floquet kabinet bukásához. Ismét Tirard vette át a miniszterelnökséget, a belügyministeri tisztelet pedig Franciaország egyik legerélyesebb politikusa, Constans vállalta el, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy Boulanger és hívei, a »*ligue des patriotes*« üzelmeinek véget fog vetni. Az a körülmény, hogy az 1889-iki kiállítás a figyelmet némileg elterelte, megkönnyítette feladatát. Constans törvényt nyújtott be, mely a senatus, mint állami főtörvényszék előtt való eljárást szabályozta. Bár

nem igen létezett nyilvánvaló ok, a melyért Boulanger e törvényszék elé lehetett volna állítani, mindenki tudta, hogy ez a törvény Boulanger ellen irányul. Boulanger maga elmenekült Franciaországból és szökése körülbelül oly hatással volt, mintha bűnösségét beismerte volna. 333 szóval 199 ellen a képviselőház megadta a felhatalmazást arra, hogy Boulanger törvényszék elé állítsák. 1889. ápr. 12-én kezdődött meg a tárgyalás a főtörvényszék előtt a vádlott távollétében és Quesnay de Beaurepaire vádbeszéde semmi kételyt nem hagyott fenn arra nézve, hogy Boulanger tényleg a köztársaság ellen áskálódott. A tárgyalás folyama alatt az országban megejtett választások, a melyeknél Boulanger is bőven jelöltette magát, világos bizonyítékokat hoztak arra, hogy Boulanger népszerűsége az országban is rohamosan hanyatlak. Boulanger elítélték s ő ezentúl holt ember volt. Pár évvel később öngyilkossággal vetett véget életének.

A szeptember végén megejtett választások, a melyek 390 republicanust és 211 reactionariust hoztak be a képviselőházba, megmutatták, hogy a köztársaság érintetlenül került ki a Boulanger-kalandból. Nemsokára több jel is bizonyította a köztársaság megerősödését. A német császár anyjának Parisban tett látogatása, ha eredménye nem is volt, joggal azt a benyomást tehetette, hogy Németország francia szomszédjai kezét keresi. A francia flotta egy részének 1891. nyarán Kronstadtban tett látogatása teljes orosz-francia entente-hoz vezetett, s az orosz autokratia képviselője ezzel beismerte a köztársaság stabilitásába vetett hitét. A belső consolidatio is haladást tett. Az ország gazdaságilag fellendült és ez új lendületnek volt eredménye a Méline által megalapított erős védvámpolitika. A kormány, melynek elnöke ekkor Freycinet volt, szokatlanul sokáig vitte az ország ügyeit, tovább, mint Jules Ferry »hosszú minisztériuma«. Végül a pápa is meghajolt a köztársaság előtt; az ő kezdeményezésére a conservatívek egy része Mun gróf vezérlete alatt csatlakozott a köztársasághoz és egy jobb-középet alkotott. A köztársaság diadalmaskodott az egész vonalon.

De a krisisek ideje még nem telt le és alig hegedtek be a Boulanger-ügy által ejtett sebek, egy új hatalmas botrány, a *Panama-botrány* izgatta fel a kedélyeket. A Panama-csatorna létrehozására alakult társaság megbukott, egyik vezetője, egy kétes hírű fináncz-báró megmérgezte magát és a lapok suttogva borzasztó dolgokat beszéltek az uralkodó corruptióról. A reac-

tionariusok titkon gyűjtötték az anyagot és 1892. november 21-én, mint valami bombát vetették be a parlamentbe. A közvélemény ismét elvesztette fejét. Tényleg történtek vesztegetések, sőt egy minister is a megvesztegetettek között volt, de a közvélemény nem elégedett meg ennyivel, a francia népet ismét elragadta phantasiája és corruptiót szagolt minden felé. A Freycinet után következett Loubet-kormányt és utódját, a Ribot-ministeriumot elnyelték az izgalmak, a melyekkel ez ügy járt, gyanúsították Rouviert, Freycinet-t, Clémenceau-t, Floquet-t s majdnem minden nevezetesebb politikust egész a köztársasági elnökig és az orosz nagykövetig. Az egyik compromittált az állítólag megvesztegetetteknek egy névsorát tette közzé s e névsorban az egyik név csak mint M. X . . . szerepelt. Ez a titokzatosság teljesen elvette a francia közönség józan logikáját. Hónapokon keresztül keresték Monsieur X . . . et s csak aztán kezdtek belátni, hogy csak egy ügyes csínynyel van dolguk és hogy az egész névsor apokryph. A köztársaság megingott, de nem bukott el. Lassanként a kedélyek lecsillapultak és a választások megmutatták, hogy a köztársaság ép oly szilárdul áll, mint azelőtt. 311 kormánypárti republicanus, 121 radicalis, 35 a jobb-középhez tartozó képviselő, 58 reactionarius és 49 socialista jött be a házba.

A panamaügy a régi embereket legalább egyidőre elsöpörte és új emberek vették át a vezetést. Előbb Dupuy, aztán Casimir-Périer és utána ismét Dupuy jutott a kormányra. Dupuy kormányának idejére esik Carnot elnöknek Lyonban történt meggyilkoltatása. Azon anarchista merényletek közül, melyek Franciaországban néhány éve időről-időre ismétlődtek, egy sem volt gyászosabb és szomorúbb ennél a merényletnél, a melynek egy minden ízében nemes és a legjobb szándékoktól áthatott államférfiú esett áldozatul.

Utódja *Casimir-Périer* lett, ki ép úgy, mint Carnot, a köztársasági aristokratiához tartozott. Casimir-Périer már pár hónap múlva látszólag minden külső ok nélkül lemondott azzal az indokolással, hogy a francia alkotmány nem adja meg a köztársaság elnökének azokat a jogokat, a melyekre szüksége volna. Utána *Fattre Félix* lett elnök.

Az ő elnökségének ideje alatt, melynek egy nagy része folyamán *Méline* vezette a kormány ügyeit, a legfontosabb ese-

mény talán a francia-orsz barátság megszilárdulása volt, de az, a mi az ő korával örök időkre sokkal inkább kapcsolatban lesz, kétségtelenül a *Dreyfus ügy*. Sokkal ismertebb és közelebb fekvő eseményekről van szó, semhogy szükséges volna ezeket hosszadalmasan elmondani. 1894 elején egy, a hadügyministeriumban alkalmazott, Dreyfus nevű zsidó kapitányt árulás miatt a törvényes formák nyilvánvaló megsértésével — bár talán jóhiszeműleg — örökös száműzésre ítélték. Pár évvel később, 1897. őszén, elterjedt az a hír, hogy Dreyfus ártatlanul lett elítélve és hogy az árulást egy Walsin-Esterházy nevű őrnagy követte el. Esterházyt katonai bíróság elé állították, de ez felmentő ítéletet hozott. A képviselőházban Méline minden, a Dreyfus pör revisiójára irányuló óhajt azzal utasított vissza, hogy ez egy elintézett ügy, — chose jugée. Végül mikor úgy látszott, hogy a Dreyfus rehabilitációjára irányuló kísérletek végleg hajótörést szenvednek, a francziák nagy írója, Zola Emil azzal vádolta Esterházy bíróságát, hogy tudva bűnöst mentett fel. Zolát rágalmazás miatt perbe fogták és az ellene folytatott per majdnem kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott Dreyfus ártatlanságára. Mindenki látta ezt, csak a francia nép nagy többsége nem, mely ép úgy, mint a Boulanger-episod vagy a Panama botrány idejében, teljesen elvesztette fejét és ítélőképességét. A francziáknak ez az ideges kedélyállapota jól ismeretes mindenki előtt, ki történetüket ismeri, ily állapotban minden genialitása daczára a legnagyobb bornírtságokra képes. Végre 1898 őszén Méline megbukott. Utódja, Brisson, a semmitőszék elé vitte az ügyet s a semmitőszék új tárgyalást rendelt el a Dreyfus-ügyben. Az új tárgyalás 1899 egész augusztus havát elfoglalta és Dreyfusnak enyhébb büntetésre való elítélésével végződött ugyan, de a tárgyalás oly világos bizonyítékokat szolgáltatott Dreyfus ártatlanságára, hogy alig keltett izgatottságot, midőn az új Waldeck-Rousseau kabinet kezdeményezésére Dreyfus kegyelmet kapott.

Közbe a köztársaság elnöki székében is változás állt be. Faure elnök hirtelenül meghalt és utódja *Loubet* lett, kinek megválasztását a Dreyfus-ügy revisiója ellen küzdő reactionariusok nagy táborá, mely a közönség antirevisionista hangulatát magára nézve kedvezőnek találta, egy kis forradalomra szerette volna felhasználni. A csíny nem sikerült, vezetőit száműzésre ítélték.

Most ismét teljes a nyugalom Franciaországban és míg a kiállítási év le nem telik, minden nyugodt is fog maradni.

A kormányban a socialistaknak egy képviselője is helyet foglal, a mi világos tünete annak, hogy a köztársaság megalapítása óta mennyire balfelé tolult át a politika súlypontja. Az izgató kérdések letűntek a napirendről s ilyenkor Franciaország egész nagyságában mutatkozik. Az időpont alkalmas arra, hogy Franciaország közállapotaira egy rövid pillantást tegyünk.

Spectator.